

Laura Gröndahl
Teatteritekstititys lavastajan näkökulmasta

Teatteritekstitityksen tarpeellisuudesta ei liene epäilystä, ei myöskään siitä, etteikö se olisi teknisesti toteutettavissa. Silti teatterin tekijöiden on syytä pysähtyä miettimään, mitä kaikkea se merkitsee käytännöllisesti ja taiteellisesti, niin tuotannon kuin eri yleisöjen kannalta. Tarkastelen tässä artikkelissa eräitä kysymyksiä, joita elävän esityksen tekstittäminen herättää minussa lavastajana. En ole koskaan itse päässyt kokeilemaan tekstittämistä käytännössä, joten ajatukseni perustuvat yleisiin kokemuksiini lavastamisesta sekä tietenkin näkemiini tekstitettyihin esityksiin, erityisesti Tampereen yliopiston Tutkivan Teatterityön Keskuksessa keväällä 2011 toteutetun työpajan tuloksiin. Käsittelen tekstitystä visuaalisena ja taiteellisena elementtinä puuttumatta tässä yhteydessä sen tekniseen toteutukseen.

Lavastajan kannalta on tärkeintä ratkaista, mikä on tekstin suhde näyttämöön: missä ja minkälaisena se näkyy? Helpoimmalla pääsee, jos halukkaille katsojille voidaan antaa oma pieni tekstitysnäyttö, joka voidaan pitää vapaasti kädessä, kiinnittää edessä olevan penkin selkänojaan tai tulevaisuudessa ehkä asentaa silmälaseihin. Silloin jokainen katsoja voi itse määrittää sen tavan, millä seuraa tekstiä eikä lavastajan tarvitse kantaa asiasta sen enempää huolta. Erillisen laitteen käyttäminen voi ainakin aluksi sitoa turhan paljon yleisön huomiota ja katseen nopeaa siirtämistä edestakaisin tekstin ja esityksen välillä. Silti uskon, että tämä tulee jatkossa olemaan yleisin ja käyttökelpoisin teatteritekstitämisen muoto, koska se voidaan yhdistää mihin tahansa valmiiseen esitykseen.

Viime vuosina näkemissäni, lähinnä vieraskielisten esitysten kääntämiseksi tekstitettyissä esityksissä teksti yleensä on kulkenut varta vasten suunnitellussa valotaulussa tai projisoitu sopivaan seinäpintaan. Useimmiten se on pyritty sijoittamaan näyttämön ulkopuolelle tai lavastuksen yläpuolelle niin, ettei sen ajatella kuuluvan taiteelliseen esityskokemukseen enempää kuin varauloskäyntiä osoittavat valot. Nykyesityksissä on kuitenkin yhä useammin vaikea vetää selkeää fyysistä tai henkistä rajaa esityksen maailman ja ulkopuolisen todellisuuden välille. Niinpä tekstikin tulee helposti vedetyksi mukaan teatterileikkiin ja saattaa saada aivan uusia merkityksiä sen kautta

Elokuvaa tai televisiota katsoessamme olemme tottuneet tekstitykseen ja miksi emme voisi samalla tavalla hyväksyä sitä teatterissa? Olemme tottuneet näkyvillä oleviin valonheittimiin ja lavastevaihtoihin osana elävää esitystilannetta emmekä anna niiden häiritä taiteellista kokemustamme. Tiedämme olevamme teatterissa, emme näytelmän illusorisessa maailmassa. Silti tekstitys tuntuu teatterissa isommalta asialta kuin elokuvassa, eikä vain käytännön tekniikan vuoksi. Teatteriesitys on luonteeltaan tapahtuma, jossa elävät ihmiset toimivat ja jota havaitsemme välittömästi kaikilla aisteillamme kuten elettyä todellisuutta. Tekstin läsnäolo tuo siihen toisenlaisen kokemuksen ja käsitteellistämisen tason.

Siitä huolimatta ja juuri siksi on kiinnostavaa kehittää esityksiä, joissa tekstitys sijoitetaan näyttämökuvaan. Se tuo mukanaan paljon ongelmia ja haasteita, mutta myös mahdollisuuksia uudelleen ilmaistun tasoihin. Tekstitys on silloin suunniteltava alusta alkaen osaksi visuaalista kokonaisuutta, dramaturgiaa, tapahtumien kuljetusta ja rytmitystä.

Tekstitettynäkään esitys ei välity samanlaisena kuuleville ja kuulovammaisille. Siinä missä kuuleva katsoja vastaanottaa näytelmän repliikit kahdella tasolla, puhuttuna ja luettuna teksti, kuuro ainoastaan lukee jälkimmäisen. Taiteellisten kokemusten erilaisuus ei sinänsä ole ongelma. Joka tapauksessahan eri katsojat aina havaitsevat ja tulkitsevat näkemäänsä omilla tavoillaan ja omista taustoistaan käsin. Jos kuulovammaisia ajatellaan esityksen erityisenä kohderyhmänä, tuntuisi tärkeältä, että harjoitusvaiheeseen kutsuttaisiin kuulovammaisia koekatsojia. Myös esityksen tekijöiden olisi hyvä katsoa harjoituksia ilman ääntä esimerkiksi videoiden avulla ja miettiä, mitkä merkitystasot ja elämykset jäävät vajaiksi ja voisiko niitä mahdollisuuksien mukaan kompensoida muilla ilmaisukeinoilla. Esityskokemukseenhan vaikuttaa varsinaisten vuorosanojen ohessa ratkaisevasti koko äänimaailma, kuten musiikki, tehosteet ja akustiikka. Voisivatko niiden merkitykset välittyä jollain keinoilla muiden aistien kautta?

Käytännössä lavastajan on tärkeintä miettiä, mihin tekstitys sijoitetaan, jotta se näkyisi mahdollisimman vaivattomasti kaikille katsojille. Ihanteellisessa tapauksessa katsoja näkee samalla silmäyksellä sekä näyttämökuvan että tekstin. Tämä ei ole kovin suuri ongelma niin kauan, kuin ollaan perinteisellä teatterilavalla, jossa koko yleisö katsoo esitystä suurin piirtein samasta suunnasta ja esimerkiksi näyttämön yläosassa on tyhjää tilaa.

Hyvän paikan löytäminen tekstille käy vaikeammaksi erilaisilla areenanäyttämöillä tai ns. ympäristönomaisissa esityksissä, joissa näyttelijät liikkuvat joka puolella katsojien ympärillä. Kun tilaa katsotaan joka suunnasta ja tapahtumat ympäröivät yleisöä 360 asteen kulmassa, tekstin pitäisi ilmestyä aina sinne, missä toiminta tapahtuu ja mihin katsoja suuntaa fokuksensa. On tietenkin mahdollista sijoittaa tekstiä samanaikaisesti useampaan kohtaan, mutta tilasta riippuen voi olla vaikea löytää sopivia paikkoja, missä valotaulu tai projisointikangas ei peitä näkyvyyttä eikä tule valaisun tielle.

Jos teksti päätetään projisoida lavasteisiin, on niiden materiaalit valittava sellaisiksi, että sanat näkyvät siinä riittävän selvinä. Esimerkiksi kanaverkko ei ole paras mahdollinen vaihtoehto. Mikään ei tietenkään estä projisoimasta tekstiä vaikkapa lattiaan tai jopa kulloinkin puhuvan henkilön vaatteisiin, mutta se edellyttää huolellista suunnittelua ja todella tarkkaa asemointia harjoituksissa.

Tekstityksen käyttö vaikuttaa siis huomattavan paljon lavastuksen tilaratkaisuun ja materiaalivalintaan, oltiinpa millaisella näyttämöllä tahansa. Kirkas valotaulu tai ylimääräinen projektori tuo haasteellisuutta myös valaisuun:

jos hämärässä kohtauksessa käydään kiihkeää keskustelua, katsoja seuraa todennäköisesti intensiivisemmin tekstejä kuin ihailee tunnelmallista näyttämökuvaa.

Entä miten ylipäätänsä tekstityksen tuominen lavastukseen vaikuttaa esityksen visuaaliseen ilmeeseen ja muuttaa vastaanottajan kokemusta? Viekö vaihtuva teksti katsojan huomion pois esiintyvistä näyttelijästä? Mitä tapahtuu näyttelijän ja katsojan kontaktille ja välittömän läsnäolon tunteelle, jos samalla lueimme tekstejä? Bertolt Brecht käytti kirjoitettuja väliotsikoita vieraannuttamisefekteinä estämässä katsojan tunnepitoista samaistumista roolihenkilöihin. Käykö näin myös tekstitetyissä esityksissä silloinkin kun se ei ole tarkoitus? Tulemmeko tekstityksen myötä entistä tietoisemmiksi kirjoitetun näytelmän ja esitetyn tapahtuman suhteesta?

Realistisessa esityksessä näyttelijän sanomina repliikit tuntuvat roolihenkilön luontevalta puheelta, joka syntyy tilanteessa. Jos ne samaan aikaan nähdään kirjoitettuna, ne näyttävät puhuvasta hahmosta irrallisina, itsenäisesti olemassa olevina lauseina, joihin näyttelijän toiminta suhteutuu. Korostuuko näyttelijän tapa tulkita tekstiä eleillään ja äänenpainoillaan asiasisällön kustannuksella, koska sanat näyttävät ennalta annettuina, eivät roolihenkilön spontaanina reaktiona tilanteeseen? Saako kirjoitettu repliikki erityistä painokkuutta muihin visuaalisiin viesteihin verrattuna, koska sana on niin vahva merkittäjä? Muuttuuko lavastuksen luoma vaikutus tekstityksen myötä intuitiivisesta elämyksestä tietoiseksi ja tulkitseväksi lukemiseksi? Vai pystymmekö pitämään näyttämökuvan ja tekstin kahtena eri systeeminä, joita vastaanotamme eri tavoin?

Yksiselitteisiä vastauksia tuskin löytyy, mutta voimme olettaa tekstityksen muuttavan katsomistapahtumaa monitasoisemmaksi ja sitä kautta uudella tavalla kiinnostavaksi niin kuuleville kuin kuulovammaisille yleisöille. Kannattaa kokeilla.